

FISKAL SIYOSAT VA RAQAMLASHTIRISHNING NAZARIY-USLUSBIY ASOSLARI

Omonova Shohista Ikrom qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
ORCID-id 0009-0008-6120-0985

Annotatsiya. Dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlari iqtisodiyotni tartibga solishda fiskal va monetar siyosatdan foydalanishadi. Hozirgi kunda har bir soha va tarmoqlarda raqamlashtirish tendensiyasi rivojlanib bormoqda va bu holat soha va tarmoqlarning takomillashishiga hamda samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Maqolada iqtisodiyotning asosiy richaglaridan biri bo'lgan fiskal siyosat va uning turlari hamda vositalari haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, mamlakatlar nima sababdan fiskal siyosatdan foydalanishlari yoritilgan. Shuningdek, fiskal tizimni raqamlashtirishning ahamiyati haqida fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: fiskal siyosat, diskret va nodiskret fiskal siyosat, raqamlashtirish, soliqlar, davlat xarajatlari.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ

Омонова Шоҳиста Икром қизи

Ташкентский государственный
экономический университет

Аннотация. Многие развитые страны мира используют фискальную и монетарную политику для регулирования экономики. В настоящее время тенденция цифровизации развивается во всех отраслях и секторах, и эта ситуация положительно влияет на совершенствование и эффективность отраслей и производств. В статье представлена информация о фискальной политике, которая является одной из основных отраслей экономики, ее видах и инструментах, а также объясняется, почему страны используют фискальную политику. Также приводятся мнения о важности цифровизации фискальной системы.

Ключевые слова: фискальная политика, дискретная и недискретная фискальная политика, цифровизация, налоги, государственные расходы.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF FISCAL POLICY AND DIGITALIZATION

Omonova Shohista Ikrom qizi

Tashkent State University of Economics

Abstract. Many developed countries of the world use fiscal and monetary policy to regulate the economy. Currently, the digitization trend is developing in every industry and sector, and this situation has a positive effect on the improvement and efficiency of industries and sectors. The article provides information about fiscal policy, which is one of the main branches of the economy, and its types and tools, and explains why countries use fiscal policy. Opinions are also given about the importance of digitalization of the fiscal system.

Key words: fiscal policy, discrete and non-discrete fiscal policy, digitization, taxes, government spending.

Kirish.

Fiskal siyosat iqtisodiyotni tartibga solishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bugungi kunda tizimni raqamlashtirish samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, tizimni raqamlashtirish jarayonning nazariy-uslubiy asoslariga tayangan holda amalga oshirilishini talab etadi.

Mamlakatimizda ham fiskal tizimni raqamlashtirish bilan bog'liq keng ko'lamli islohotlar nazariy-uslubiy asoslarga tayangan holda amalga oshirilmoqda.

Soliqqa tortish va soliq tizimi fiskal siyosatning asosiy elementi bo'lib, tizimda raqamlashtirish jarayonlarini takomillashtirish uchun ko'plab me'yoriy-huquqiy asoslar ham ishlab chiqilmoqda.

O'zbekistonda soliq tizimini yanada takomillashtirish hamda iqtisodiyotda xufiyona aylanmani qisqartirish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasining asosiy yo'nalishlarini amalga oshirish maqsadida "Davlat soliq xizmati organlari faoliyatini yanada takomillashtirish uchun soliq ma'murchiligi jarayonini raqamlashtirish vazifasi belgilab berilgan" (Qaror, 2019).

Fiskal tizimni takomillashtirish hamda raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish iqtisodiyotda barqaror o'sishga erishishga, aholi farovonligini ta'minlashga o'z hissasini qo'shadi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Adabiyotlar sharhi.

Fiskal siyosat ko'p jihatdan ingliz iqtisodchisi Jon Meynard Keyns (1883-1946) g'oyalariga asoslanadi. Uning ta'kidlashicha, iqtisodiy tanazzullar yalpi talabning iste'mol xarajatlari va biznes investitsiyalari tarkibiy qismlarining yetishmasligi bilan bog'liq.

Keynsning fikricha, hukumatlar biznes siklini barqarorlashtirishi va xususiy sektordagi kamchiliklarni qoplash uchun xarajatlar va soliq siyosatini o'zgartirish orqali iqtisodiy ishlab chiqarishni tartibga solishi mumkin.

Uning nazariyalari klassik iqtisodning iqtisodiy o'zgarishlar o'z-o'zidan tuzatilishi haqidagi taxminlariga qarshi chiqqan Buyuk Depressiyaga javoban ishlab chiqilgan. Keynsning g'oyalari katta ta'sirga ega bo'lib, AQShda jamoat ishlari loyihalari va ijtimoiy ta'minot dasturlariga katta xarajatlarni o'z ichiga olgan yangi kelishuvga olib keldi.

Keyns iqtisodida yalpi talab yoki sarf-xarajatlar iqtisodiyotning ishlashi va o'sishiga turtki bo'ladi. Yalpi talab iste'mol xarajatlari, biznes investitsiyalari, sof davlat xarajatlari va sof eksportdan iborat⁷⁵.

Asqarova va Choriyevning (2022) "Fiskal siyosat" nomli o'quv qo'llanmasida fiskal siyosat- bu iqtisodiyotga ta'sir qilish uchun davlat xarajatlari va soliqlardan foydalanish deya ta'rif berilgan bo'lib, hukumatlar odatda kuchli va barqaror o'sishni rag'batlantirish va qashshoqlikni kamaytirish uchun fiskal siyosatdan foydalanadilar deya ta'kidlangan.

Hanschitz va Kempbell (2018), "Soliqlarni raqamlashtirish: epistemik soliq siyosati" tadqiqotida raqamli texnologiyalarning soliqqa tortishdagi imkoniyatlari o'rganishgan. Mualliflar texnologiyalarni joriy etishning o'ziga xos xususiyatlari, hokimiyat organlari va soliq to'lovchilarni soliqqa tortishda ularni qo'llashdagi ijobiy va salbiy hodisalarni ko'rib chiqishgan. Bundan tashqari, soliq organlari tomonidan to'plangan katta miqdordagi ma'lumotlarni hisobga olgan holda raqamli texnologiyalar kompleksidan xavfsiz foydalanishni ta'minlashga katta e'tibor qaratishgan.

Keysi va Kastro (2015) soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish, soliq organlari tomonidan ko'rsatilayotgan tegishli xizmatlar sifatini oshirish maqsadida elektron fiskal qurilmalardan (EFDs) foydalanish masalasini o'rganib chiqishgan. Bunday qurilmalarni joriy etishning o'zi joriy soliq tizimini o'zgartira olmasligini, bu faqat qo'shimcha samarali vosita bo'lishi mumkin deya ta'kidlashgan.

⁷⁵ <https://www.investopedia.com/terms/f/fiscalpolicy.asp>;

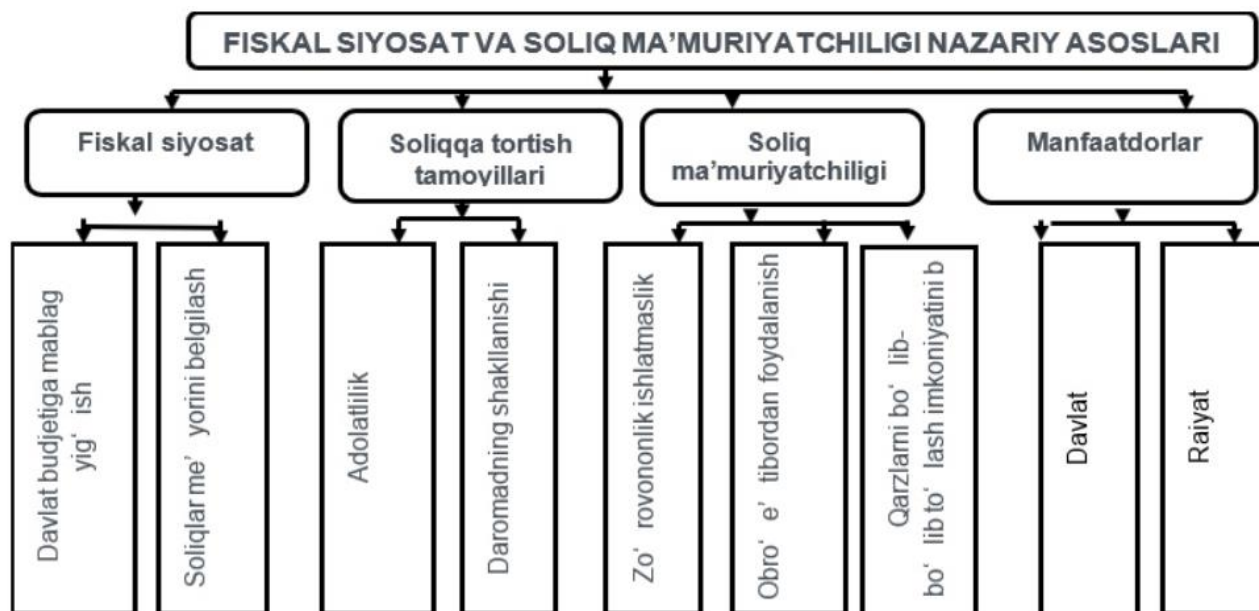
Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot dialektik dunyoqarash tamoyillari asosida bajarildi. Mavzuni o'rganishda iqtisodiy hodisa va jarayonlarga uzviylikda va tizimli yondashuv uslubi qo'llanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Fiskal siyosat - bu hukumatlar tomonidan iqtisodiyotni barqarorlashtirish uchun, xususan, soliqlar va davlat xarajatlarining darajalari va taqsimotlarini boshqarish orqali qo'llaniladigan chora-tadbirlar bo'lib, fiskal choralar ko'pincha ma'lum maqsadlarga erishish uchun pul-kredit siyosati bilan birgalikda qo'llaniladi (Adam Augustyn, 2023).

Qadim zamonlardan soliqqa tortish va soliq siyosati davlat arboblari va klassik olimlar diqqatini o'ziga jalb etib kelgan. Davlat ishlari yuritishning asosiy qonun hujjati hamda farzandlari va avlodlariga qoldirgan siyosiy vasiyatnomasi bo'lgan "Temur tuzuklari" asarida sohibqiron Amir Temur "Amr etdimki, raiyatdan mol-xiroj yig'ishda ularni og'ir ahvolga solishdan yoki mamlakatni qashshoqlikka tushib qolishidan saqlansinlar. Negaki, raiyatni xonavayron qilish (davlat) xazinasining kambag'allashuviga olib keladi. Xazinaning kamayib qolishi esa sipohning tarqalib ketishiga sabab bo'ladi. Sipohning tarqoqligi, o'z navbatida, saltanatning kuchsizlanishiga olib boradi" (Temur, 2011). Sohibqironning ushbu qoidasi o'zida davlat fiskal siyosat mohiyatini belgilab beruvchi quyidagi nazariy asoslar ishlab chiqilgan.

1-rasm. Fiskal siyosat va soliq ma'muriyatchiligining nazariy asoslari (Isroilov, To'rayev, 2023)

Dunyo soliqqa tortish amaliyotida hozirda aynan ushbu nazariy qoidaga amal qilinadi.

Odatda fiskal siyosat orqali ham, pul-kredit siyosati orqali ham to'liq bandlikka erishish yoki uni saqlab qolish, iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlariga erishish yoki uni saqlab qolish, narxlar va ish haqini barqarorlashtirish maqsad qilinadi.

Fiskal siyosat hukumat tomonidan quyidagilarni ta'minlash uchun amalga oshiriladi:

- bandlik darajasini oshirish;
- iqtisodiyotning o'sish sur'atlarini saqlab qolish yoki barqarorlashtirish;
- narxlar darajasini ushlab turish yoki barqarorlashtirish;
- iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish;
- turmush darajasini oshirish;

- to'lov balansida muvozanatni saqlash⁷⁶.

Hukumat fiskal siyosat doirasida ikkita vositaga ega - soliqlar tortish va davlat xarajatlari.

Soliqlar daromad, foyda, mulk, sotish va investitsiyalar uchun soliqlarni o'z ichiga oladi. Ko'proq soliqlar hukumat uchun ko'proq daromad degani, lekin u odamlar qo'lida kamroq daromad qolishini anglatadi.

Davlat xarajatlariga subsidiyalar va davlat xizmatchilariga ish haqi, ijtimoiy yordam dasturlari va jamoat ishlari loyihalari kabi transfert to'lovlari kiradi. Bu holatda ko'proq mablag'ga ega bo'lganlar ko'proq xarajatlar qilishadi.

Keynschi iqtisodchilarning fikricha, yalpi talabning xususiy sektor tarkibiy qismlari iqtisodiyotda barqaror o'sishni ta'minlash uchun juda o'zgaruvchan va psixologik va hissiy omillarga juda bog'liqdir.

Iste'molchilar va korxonalar o'rtasidagi pessimizm, qo'rquv va noaniqlik iqtisodiy tanazzulga va tushkunlikka olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, yaxshi vaqtlarda davlat sektorining haddan tashqari ko'tarilishi iqtisodiyotning haddan tashqari qizib ketishiga va inflyatsiyaga olib kelishi mumkin.

Biroq, Keynschi fikricha, davlat soliqlar tortish va xarajatlarni oqilona boshqarish va iqtisodiyotni barqarorlashtirish uchun xususiy sektor iste'moli va investitsiya xarajatlarining ortiqcha va kamchiliklarini bartaraf etish uchun foydalanish mumkin.

Xususiy sektor xarajatlari kamayganda, davlat yalpi talabni to'g'ridan-to'g'ri oshirish uchun ko'proq yoki kamroq soliq to'lashi mumkin. Agar xususiy sektor haddan tashqari optimistik bo'lsa va iste'mol va yangi investitsiya loyihalariga juda ko'p, juda tez sarflasa, hukumat yalpi talabni kamaytirish uchun kamroq sarflashi yoki ko'proq soliq to'lashi mumkin.

Bu shuni anglatadiki, iqtisodiyotni barqarorlashtirishga yordam berish uchun hukumat iqtisodiy tanazzul davrida katta byudjet taqchilligiga yo'l qo'yishi va iqtisod o'sib borayotgan paytda byudjet profitsiti bilan shug'ullanishi kerak. Bular mos ravishda kengaytiruvchi yoki qisqartiruvchi fiskal siyosat deb nomlanadi.

Nodiskret fiskal siyosat. Hukumat ushbu turdagi siyosatdan xarajatlarni ko'paytirish yoki soliqlarni kamaytirish yoki har ikkalasi orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun foydalanadi. Ushbu siyosatning maqsadi fuqarolar ko'proq xarajat qilishlari uchun ularning qo'lida ko'proq pul bo'lishini ta'minlashdir. Ko'proq sarf-xarajatlar, o'z navbatida, ko'proq daromad va ko'proq ish o'rinlari yaratilishiga olib keladi.

Soliqlarni kamaytirish yoki xarajatlar oshirishning qaysi biri samaraliroq ekanligi haqida ko'plab bahslar bo'lib, ba'zilarining aytishicha, davlat loyihalari ko'rinishidagi xarajatlar mablag'larning iste'molchilarga yetib borishini ta'minlaydi. Boshqalar esa soliqlarni kamaytirish korxonalarga ko'proq xodimlarni yollash imkonini beradi deb ta'kidlaydi. Ikkalasidan qaysi biri yaxshiroq ekanligi haqida konsensus mavjud bo'lmasa-da, hukumat iqtisodiy o'sishni oshirish uchun ikkala vositaning kombinatsiyasidan foydalanadi.

Diskret fiskal siyosat. Hukumat bu siyosatni kamdan-kam qo'llaydi, chunki u iqtisodiy o'sishni sekinlashtirishga qaratilgan. Nima uchun hukumatlar buni qilishni xohlashining sababi inflyatsiyani kamaytirishdir. Haddan tashqari inflyatsiya uzoq muddatda iqtisodiyotga zarar yetkazishi mumkin. Demak, hukumat inflyatsiyani nazorat qilishga kirishishi kerak.

Bu yerda ham hukumat o'z ixtiyorida bir xil vositalarga ega - xarajatlar va soliqlarni kamaytirish. Biroq, ular boshqacha qo'llaniladi - xarajatlar kamayganda soliqlar ko'tariladi.

Ko'pincha fiskal siyosatning ta'siri hamma uchun bir xil darajada sezilmaydi. Siyosatchilarning siyosiy yo'nalishlari va maqsadlariga qarab, soliqlarni kamaytirish faqat eng katta iqtisodiy guruh bo'lgan o'rta sinfga ta'sir qilishi mumkin. Iqtisodiy tanazzul va soliqlar tortishning kuchayishi davrida, xuddi shu guruh badavlat yuqori sinfga qaraganda ko'proq soliq to'lashi mumkin.

⁷⁶ <https://efinancemanagement.com/financial-management/fiscal-policy>;

Soliqlar va xarajatlarda fiskal siyosat o'z faoliyat sohasi uchun hukumatning bevosita nazorati ostida bo'lgan masalalarga ega. Bunday xatti-harakatlarning oqibatlari odatda taxmin qilinadi: shaxsiy soliqqa tortishning kamayishi, masalan, iste'molning o'sishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida iqtisodiyotga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Xuddi shunday, korporativ sektorga soliq yukining kamayishi investitsiyalarni rag'batlantiradi. Jamoat ishlari orqali davlat xarajatlarini oshirish bo'yicha ko'rilgan choralar ham xuddi shunday kengaytiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, kompensatsiya choralarisiz davlat xarajatlarining qisqarishi yoki soliq tushumlarining ko'payishi iqtisodiyotning qisqarishiga olib keladi (Omonova, 2023).

Hukumat ba'zi hollarda ko'proq xarajatlar va past soliq stavkalari kabi fiskal vositalardan foydalanganda inflyatsiyaning kuchayishi xavfiga duch kelishadi. Buning sababi shundaki, iqtisodiyotda ko'proq pul iste'mol talabini oshiradi va natijada pul qiymatining pasayishiga olib keladi. Bu endi qiymati o'zgarmagan mahsulot yoki xizmatni sotib olish uchun ko'proq pul talab qiladi.

Demak, hukumat o'z fiskal siyosatini doimiy ravishda kuzatib borishi juda muhimdir. Agar inflyatsiyaning nazoratdan chiqib ketishi alomatlari mavjud bo'lsa, hukumat bunga mos ravishda siyosat yuritishi lozim.

Fiskal siyosat barcha fuqarolarga bir xil foyda keltirmasligi mumkin. Siyosatning ko'lami siyosatchilar erishmoqchi bo'lgan maqsadlarga bog'liq. Misol uchun, agar hukumat mudofaa loyihalariga ko'proq mablag' sarflasa, bu faqat bir nechta shaxslarga foyda keltiradi. Ammo, agar xarajatlar to'g'onlarni qurish uchun bo'lsa, foyda kattaroq guruhga yetib boradi. Xuddi shunday, ma'lum bir soliq turidagi o'zgartirishlar faqat ushbu toifaga kiruvchilarga ta'sir qiladi.

Bu ikkala atama ham fiskal siyosatning muhim tushunchalari hisoblanadi. Agar davlat daromadidan ko'proq mablag' sarflasa, bu kamomadga olib keladi. Keyin hukumat balansni saqlash uchun tashqi manbalardan qarz olishi kerak.

Hukumat o'zi olganidan kamroq mablag' sarflasa, u fiskal profitsit hosil qiladi. Kamdankam hollarda mamlakatning ortiqcha daromad olgani kuzatilishi mumkin.

Dunyo mamlakatlarining har bir soha va tarmoqlarida raqamlashtirish tendensiyasi jadallik bilan davom etmoqda. Mamlakat iqtisodiyoti barqaror iqtisodiy o'sishga erishishini ta'minlashda raqamlashtirish jarayonlari alohida ahamiyat kasb etadi (Omonova, 2023).

Raqamli iqtisodiyot tushunchasi nisbatan uzoq bo'lmagan vaqtda, 1995-yili Massachusets universiteti amerikalik olimi Nikolas Negroponte tomonidan aniqlab berilgan. Olim axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini intensiv rivojlanishi ortidan eski iqtisodiyotdan yangi iqtisodiyotga o'tishda, qanday o'zgarishlar ro'y berishi mumkinligini aytib o'tgan.

Raqamli iqtisodiyot - bu xo'jalik faoliyatini yuritish bo'lib, bunda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdagi asosiy omil raqamlar ko'rinshidagi ma'lumotlar bo'lib, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash va shu qayta ishlash natijasini analiz qilish yordamida har xil turdagi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, texnologiyalar, qurilmalar, saqlash, mahsulotlarni yetkazib berishda oldingi tizimdan samaraliroq yechimlar tadbiiq qilishdir. Boshqacha qilib aytganicha, raqamli iqtisodiyot bu onlayn xizmatlar ko'rsatish, elektron to'lovlar amalga oshirish, internet savdo, kraudfanding va boshqa turdagi sohalarni raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlanishi bilan bog'langan faoliyatdir⁷⁷.

Bugungi kunda fiskal siyosatni raqamlashtirish keng miqyosli ta'sirga ega bo'lib, tizimda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi muvaffaqiyatli islohotlarni amalga oshirishga yordam beradi. Soliq organlari yangi soliqqa tortish modellari yaratishida, soliq yig'ish jarayonini konseptual jihatdan o'zgartirish va soliq ma'lumotlarini tahlil qilishda, soliq xatarlarini yanada yaxshiroq aniqlash, soliq to'lovchilarga hisobot topshirishlari, soliqlarni to'lashlari uchun qulay sharoit yaratish hamda davlat tashkilotlari bilan samarali aloqani yo'lga qo'yishida zamonaviy texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi.

⁷⁷ <https://www.texnoman.uz/post/raqamli-iqtisodiyot-nima-2023-yil,26-yanvar>.

Shuningdek, daromadlarni maqsadli va to'g'ri ishlatilishini tartibga solish va nazorat qilish ham mamlakat oldida turgan asosiy fiskal vazifalardan hisoblanadi. Bu jarayonni samarali tashkil etishda raqamlashtirish orqali tizimda shaffoflikni ta'minlash mumkin.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, fiskal siyosatning nazariy-uslubiy asoslari uzoq yillik tarixga ega bo'lib, bobomiz Amir Temurning siyosatida, xorijlik iqtisodchi olimlarning tadqiqotlarida ham o'z aksini topadi.

Hozirgi asrimiz axborot texnologiyalari asri bo'lib, soliqqa tortish jarayonlari va davlat xarajatlarini amalga oshirilishini raqamlashtirish shaffoflikni ta'minlashga, samaradorlikni oshirishga katta yordam beradi. Bunda albatta fiskal siyosat va raqamlashtirishning nazariy-uslubiy asoslariga tayanish zarur.

Adabiyotlar/ Jumepamyra/ Reference:

Adam Augustyn (2023) *Fiskal siyosat, Britannica ensiklopediyasi*, 17-may.

Asqarova M.T., Choriyev F.I. (2022) *Fiskal siyosat. (O'quv qo'llanma)*. -T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi".

Campbell, D. F., & Hanschitz, G. (2018). *Digitalization of tax: epistemic tax policy. Handbook of Cyber-Development*, Elias G.Carayannis, David FJ Campbell, and Marios Panagiotis Eftymiopoulos, eds. Cham, Switzerland: Springer International.

Casey, P., & Castro, P. (2015). *Electronic Fiscal Devices (EFDs) An Empirical Study of their Impact on Taxpayer Compliance and Administrative Efficiency. International Monetary Fund*.

Isroilov B.I., To'rayev A.A., (2023) *Fiskal siyosat va soliq to'lovchilar faoliyatini tartibga solishning nazariy masalalari, Yashil iqtisodiyot va tarqqiyot, dekabr. №11-12-sonlar*.

Omonova Sh.I. (2023). *Fiskal siyosatni raqamlashtirishning ahamiyati, "Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi*, 87-89;

Omonova Sh.I. (2023). *Fiskal siyosatni raqamlashtirishning tashkiliy-huquqiy jihatlari, Raqamli iqtisodiyot*, 107-112.

Qaror (2019) *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-iyuldagi «Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4389-son qarori*.

Temur A. (2011) *"Temur tuzuklari"*, -T.: O'zbekiston. 143- b., 53-67-betlar.